Przystanek historia

https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/okupacja-niemiecka/71781,Wieziennictwo-w-Generalnym-Gubernatorstwie-w-zrodlach-z-Archiwum-IPN.html

Fot. z zasobu IPN

ARTYKUŁ

Więziennictwo w Generalnym Gubernatorstwie w źródłach z Archiwum IPN

OKRES HISTORYCZNY

(1939-1945) II wojna światowa

Autor: PIOTR ROGOWSKI 25.07.2021

Ten artykuł jest tylko skromnym przyczynkiem do tematu „więziennictwo”. Jego celem jest ukazanie w dużym skrócie, jak zbudowany był system więziennictwa w Generalnym Gubernatorstwie, jakie były rodzaje więzień i

zasady obowiązujące przy kierowaniu więźniów do poszczególnych zakładów karnych.

Tekst został uzupełniony informacjami dotyczącymi materiałów archiwalnych, przede wszystkim ewidencji więźniów niemieckich zakładów karnych w Generalnym Gubernatorstwie, a także więzień powojennych, które znajdują się w zasobie po byłej Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce, i które należy uwzględnić podczas kwerendy.

W chwili wybuchu II wojny światowej w Polsce, zgodnie z małym rocznikiem statystycznym za rok 1938, znajdowało się 330 więzień. Rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej z 7 marca 1928 r. zostały podzielone, w zależności od ich pojemności, na trzy kategorie.

Przed okupacją niemiecką

W chwili wybuchu II wojny światowej w Polsce, zgodnie z małym rocznikiem statystycznym za rok 1938, znajdowało się 330 więzień. Rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej z 7 marca 1928 r. zostały podzielone, w zależności od ich pojemności, na trzy kategorie. Do więzień I klasy zaliczano więzienia o pojemności ponad 450 osób. Przeznaczone one były do odbywania kar dłuższych niż 3 lata. Więzienia II klasy to zakłady karne o pojemności od 150 do 450 osób i przeznaczone do odbywania kar pozbawienia wolności od roku do 3 lat. Więzienia III klasy to więzienia o pojemności do 150 osób i te przy Sądach Grodzkich. Tu odbywano kary pozbawienia wolności do jednego roku. W Rozporządzeniu ministra sprawiedliwości z 22 czerwca 1928 r. podano klasyfikację poszczególnych więzień.

Wraz z wybuchem wojny władze penitencjarne wykonały postanowienia o amnestii Prezydenta Rzeczypospolitej z 2 września 1939 r. Załogi więzień wraz z osadzonymi miały zostać ewakuowane na wschód kraju. Ewakuacja przebiegała na początku sprawnie, lecz wraz z szybkimi postępami niemieckiego

Wehrmachtu i wkroczeniem 17 września 1939 roku na terytorium Rzeczypospolitej armii sowieckiej, więźniowie byli pozostawieni własnemu losowi, a eskorta szukała schronienia na własną rękę. W wielu przypadkach funkcjonariusze więzienni dostawali się do niewoli niemieckiej lub sowieckiej.

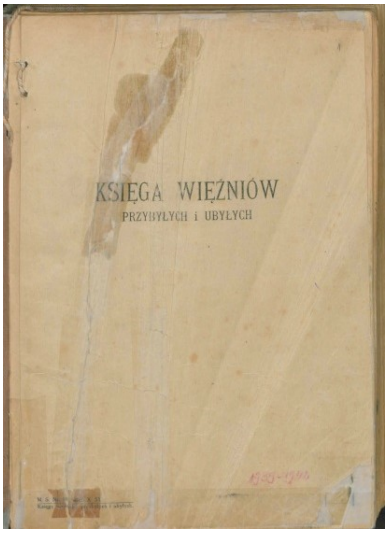

Strona tytułowa księgi więziennej w Tarnowie. Z zasobu IPN

System penitencjarny GG

Zakłady karne przejmowali Niemcy w różny sposób. W Warszawie przejęto wszystkie więzienia wraz z obsadą i więźniami na mocy umowy kapitulacyjnej. A na przykład więzienie zamojskie znalazło się na pierwszej linii frontu, gdzie Niemcy urządzili punkt oporu przed kontratakującymi żołnierzami polskimi.

> Wszystkie jednostki penitencjarne znajdujące się w granicach GG znalazły się pod zarządem niemieckim. Do służby zobowiązani byli powrócić wszyscy polscy urzędnicy i oficerowie policji. Polscy strażnicy więzienni stanowili ponad połowę obsady zakładów karnych.

26 października 1939 r., na podstawie Dekretu podpisanego przez Adolfa Hitlera, utworzono Generalne Gubernatorstwo. Wszystkie jednostki penitencjarne znajdujące się w jego granicach znalazły się pod zarządem niemieckim. Do służby zobowiązani byli powrócić wszyscy polscy urzędnicy i oficerowie policji. Polscy strażnicy więzienni stanowili ponad połowę obsady zakładów karnych. Nie mogli jednak o niczym decydować. Pozostawiono im przedwojenne umundurowanie nakazując jednak zdjąć z czapek polskiego orła, a guziki zamienić na zwykłe. Na mundurach i czapkach noszono symbol PSD – *Polnische Strafanstaltdienst*. Zmieniono nazewnictwo. Część więzień otrzymała nazwę *Deutsche Strafanstalt* (Niemiecki Zakład Karny). Były to placówki m. in. w Warszawie przy ulicy Rakowieckiej, w Krakowie – więzienie sądu specjalnego przy ulicy Senackiej 3 (należy zauważyć, że po roku 1941 r. zaczęto zmieniać nazwę więzień sądowych na Niemiecki Zakład Karny), Przedzielnicy, Tarnowie, Wiśniczu, Białej Podlaskiej, Janowie Podlaskim, Krasnymstawie, Radomiu, Rzeszowie, Kielcach Pińczowie, Częstochowie, Sandomierzu i Piotrkowie Trybunalskim. W więzieniach tych miały być osadzane osoby, które złamały prawo Generalnego Gubernatorstwa i zostały osądzone przez tzw. Sądy Specjalne (*Sondercherichte*), a także przez Sądy Polskie.

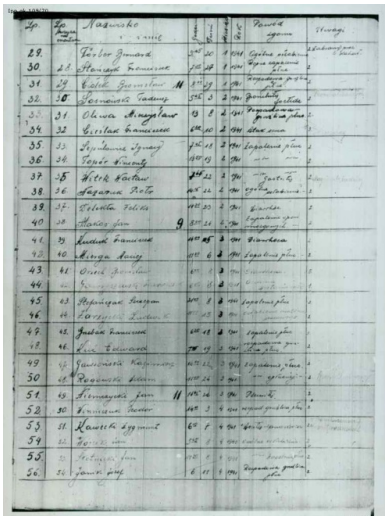

Fragment listy osadzonych w Niemieckim Ciężkim Więzieniu w Nowym Wiśniczu. Z zasobu IPN

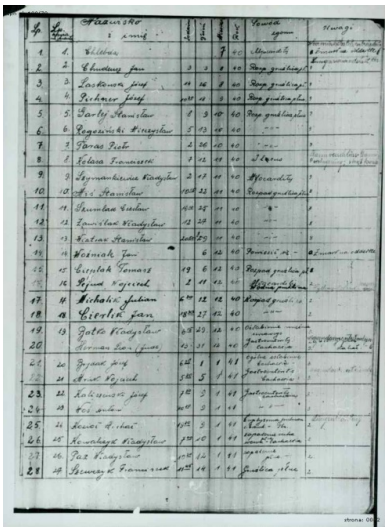

Inny fragment listy osadzonych w Niemieckim Ciężkim Więzieniu w Nowym Wiśniczu. Z zasobu IPN

Natomiast w Warszawie, Lublinie i Krakowie zorganizowano więzienia policji bezpieczeństwa i służby bezpieczeństwa. W Lublinie mieściło się ono na Zamku, w Warszawie na ulicy Dzielnej 24/26 tzw. „Pawiak” natomiast w Krakowie więzienie przy ulicy Montelupich 7. Wszystkie formalnie podlegały bezpośrednio Wydziałowi Sprawiedliwości (*Justiz Abteilung*) w Urzędzie Generalnego Gubernatora. W każdym Dystrykcie funkcjonował oddział Wydziału Sprawiedliwości, któremu podległ tzw. Wydział administracji zakładami karnymi (*Verwaltung der Strafanstalten*). W swoich kompetencjach nadzór nad więzieniami miał również Urząd Komendanta Policji i Służby Bezpieczeństwa (*Der Kommandeur der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienst* – KdS) podległy przełożonemu w Krakowie (GG) oraz Głównemu Urzędowi Bezpieczeństwa Rzeszy – RSHA przy współpracy z Wydziałem Sprawiedliwości.

Poza wyżej wymienionymi, w Generalnym Gubernatorstwie funkcjonowały więzienia i areszty Policji Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa, areszty żandarmerii. Dodatkowo istniały areszty przy sądach grodzkich, których było około 130. Służyły one również żandarmerii i służbie bezpieczeństwa, policji „polskiej” i urzędowi burmistrza. Bezpośrednio odpowiedzialny za stan aresztu, załogę i wyposażenie był burmistrz. Były to budynki składające się zazwyczaj z kilku cel, gdzie najczęściej osadzano osoby przeznaczone do wywozu do prac przymusowych czy obozów koncentracyjnych.

W szczytowym momencie okupacji na terenie

GG funkcjonowało około 700 więzień i aresztów. Nie obowiązywały żadne normy, które określałyby liczbę więźniów w zakładach karnych. Wszystkie były przepełnione, a warunki sanitarne, które w nich panowały, urągały podstawowym wymaganiom higieny.

Więźniów osadzano w zależności od zasądzonej kary. Jako przykład można przytoczyć tu miejsca odsiadywania kar dla Sądu okręgowego w Jaśle, gdzie skazani z powiatów Baligród Brzozów Bukowsko, odbywali w aresztach w swoich powiatach kary do 6 miesięcy natomiast z powiatów Rymanów i Sanok w Więzieniu Sądowym w Sanoku, kary od 6 miesięcy do 3 lat skazani w ww. powiatów w więzieniu sądowym w Sanoku natomiast kary powyżej 3 lat dla mężczyzn odbywano w Niemieckim Ciężkim Więzieniu w Wiśniczu Nowym, dla kobiet zaś, w Niemieckim Zakładzie Karnym w Tarnowie.

Odbycie kary, szczególnie powyżej 3 lat nie kończyło „procesu resocjalizacji”, ponieważ Służba Bezpieczeństwa mogła zakwalifikować więźnia jako osobę zagrażającą bezpieczeństwu III Rzeszy i wysłać do obozu koncentracyjnego jako więźnia ochronnego (*Schutzhäftling*).

W szczytowym momencie okupacji na terenie GG funkcjonowało około 700 więzień i aresztów. Nie obowiązywały żadne normy, które określałyby liczbę więźniów w zakładach karnych. Wszystkie były przepełnione, a warunki sanitarne, które w nich panowały, urągały podstawowym wymaganiom higieny.

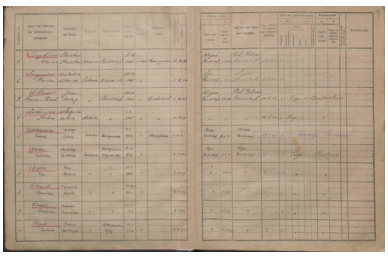

Fragment listy osadzonych w Niemieckim Zakładzie Karnym w Rzeszowie. Z zasobu IPN

W okresie powojennym system więzień stworzony na obszarze Polski przejęła komunistyczna służba bezpieczeństwa i jednostki NKWD. Więziennictwo w Polsce okresu stalinowskiego działało w zasadzie na

przepisach porządkowych sprzed 1939 r.

***

W zasobie po byłej Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce zachowało się niewiele zwartych zespołów archiwalnych dotyczących więzień w Generalnym Gubernatorstwie. Do najciekawszych oraz największych należą dwa zespoły: Niemieckie Ciężkie Więzienie w Nowym Wiśniczu (*Deutsches Zuchthaus Neu-Wisnitz*) oraz Niemiecki Zakład Karny w Rzeszowie (*Deutsche Strafanstalt Reichshof*), gdzie znajdują się wykazy więźniów, różnego rodzaju okólniki i zarządzenia. W przypadku więzienia w Rzeszowie zachowała się także niewielka kartoteka osadzonych. W zasobie znajdują się również materiały ewidencyjne zakładów karnych w Tarnowie i Piotrkowie Trybunalskim czy cenne kartoteki: więzienia na Pawiaku oraz przemycane w pudełkach po zapałkach informacje dotyczące osadzonych w więzieniu przy Montelupich w Krakowie przez pracowników Rady Głównej Opiekuńczej. Obie wykonane przez polski ruch oporu. Podczas kwerend należy skorzystać także między innymi z takich zespołów archiwalnych jak *Kommandeur des Sipo und SD* Lublin czy Radom, w których znajdują się m. in. wykazy osób skierowanych do obozów koncentracyjnych.

Wiele interesujących historii, wiele zdjęć i dokumentów znajdziesz na profilu Archiwum IPN

COFNIJ SIĘ